

KİTAP İNCELEMESİ

Taner TİMUR (2000), **1915 ve Sonrası Türkler ve Ermeniler**, (Ankara, İmge Kitabevi, 108 s.)

Yazar, yaklaşık beş yıl önce yayınladığı, makalelerden oluşan "Küreselleşme ve Demokrasi Krizi" (1996, İmge Kitabevi) adlı eserindeki makalelerinden birini yeniden, bu kez kitap olarak yayınlamaktadır. Bir araştırmamanın yıllar sonra yeniden yayınlanması Timur'a göre, "Ermeni sorununun tüm boyutlarıyla tartışıldığı, yerli yersiz uluslararası arenalara taşındığı, Türk tarihçilerinin suskunlukla suçlandığı bir ortamda..." özel bir gerekçe aramaya yer bırakmamaktadır. Eserin Önsöz'ünde belirtildiği gibi, Ermeni sorunu, Cumhuriyet'in yetmiş yedinci yılında hala serinkanlılıkla ele alınamamakta, giderek bir Türk travması haline gelmektedir. Gerçekten de, Türkiye'de tartışılması, araştırılması en güç tarihi konulardan biri Ermeni sorunudur. Olaylar her gündeme geldiğinde, basında hatta akademisyenler arasında "akıl ve tarih bilimi" bir yana bırakılıp toplu bir endişe ve kin ortamı yaratılmakta, konuyla ilgili yorumlar, geleneksel önyargıların, milliyetçi saldırganlıkların ötesine geçememektedir. Dolayısıyla Ermeni kırımını ve Ermeni-Türk ilişkileri konusundaki yorumlar çoğu zaman kulaktan dolma, temelsiz bilgilere dayanmaktadır. Bu bilgisizlik ve bilinçsizlik ortamı, yine, aslında ne olduğu pek anlatılmayan Avrupa Birliği (AB)'ne girme çabasındaki bir ülke yurttaşının sürekli bir çelişki yaşamasına da neden olmaktadır. Yani Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları, bir yandan tarih bilincinden, yakın geçmişin bilgisinden yoksun kalırken diğer yandan sürekli olarak Ermeni soykırımını gündeme getiren Batı'dan, deyim yerindeyse, "nefret edip etmeme" konusunda kararsız kalmaktadır. İşte bu ortamda, T. Timur'un, çalışmasını yeniden ve bu kez kitap şeklinde yayınlaması, konuyla ilgilenenler, ezeli ve ebedi Türk düşmanları olduğuna inanmayanlar ve yabancı kaynaklar konusunda fikir sahibi olmak isteyenler için önemli bir kazanç olmuştur.

Yazar, çalışmasının çerçevesini öncelikle toplumsal bir sağlıksızlığı saptayarak çizmektedir. Türk resmi tezi, tehcir sırasında Osmanlı Devleti'nde yaşayan 1.300.000 Ermeni'den yaklaşık 300.000'inin öldüğünü (öldürüldüğünü) ortaya koymaktadır. Kuşkusuz Batılı ve Ermeni tarihçiler ölü sayısının çok daha fazla olduğunu iddia etmekte ve kaybedilmiş insan canlarının sayısı üzerindeki bu çirkin pazarlık neredeyse seksen yıldır sürmektedir. Ancak ölü sayısı, Türk resmi tezinin iddia ettiği gibi 300.000 civarındaysa da, hiç de azımsanmayacak bu sayının sorumlusu olan olayların toplumumuzun belleğinde hiçbir iz bırakmaması çok da sağlıklı bir durum değildir. Yazar çalışmasında, bu belleksizlik daha doğrusu belleksizliği yaratan savunma mekanizması üzerinde

düşünmekte, unutmaya çalışmanın yalnızca Türk ulusuna özgü olmadığını ancak en azından toplumun bir kesiminin bu olayları açıkça tartışması gerektiğini vurgulamaktadır. Timur, bu yapılmadığı sürece, Batı'daki "kollektif bellekten yoksun Türk" imajının daha da pekiştiğini, hoşgörüsüzlüğün güçlendiğini vurgulamaktadır. B. Lewis'in, Ermeni olayları konulu bir söyleşisinde tartışılır olmakla birlikte, bu olayların bir soykırım olmadığını, tehcirin başlamasında Ermeniler'in Ruslar ile yaptıkları işbirliğinin de katkısı olduğunu, üstelik tehcirin ilk kez ve yalnızca Ermeniler'e uygulanan bir yöntem de olmadığını belirtmesi karşısında bir Ermeni tarihçinin sınırlı bilgisiyle, bu görüşlerin bilimsel değerden yoksun olduğunu iddia etmesi, Yazar'a göre hoşgörüsüzlüğün çarpıcı bir örneğidir. Üstelik Ermeni tarihçilerin bu katı ve bilimsel içerikten yoksun tavrı 1970'lerde başlamıştır. Oysa ilk dönem Ermeni tarihçileri eserlerinde soykırım yerine, "tehcir" ve "kıırım" kavramlarını kullanmışlardı ve daha ılımlı bir tutum içindeydiler 1974'te başlayan ASALA terörü Ermeni tezlerini katılaştırmış, bilimsellikten uzaklaştırmış, Ermeni kıırımı Nazi soykırımına, İttihatçılar Hitler'e benzetilmeye başlanmıştır. Bu katılma, bugünkü Ermeni ve Türkler arasındaki diyalogu da son derece olumsuz etkilemiştir.

Yazar çalışmasında, görünürdeki diyalogsuzluğun nedenlerini, Ermeni olaylarının gelişimini, uluslararası etkileri de göz önünde bulundurarak çok yönlü olarak incelemekte ve önümüze, Türk-Ermeni ilişkilerinin tablosunu koymaktadır. Bu tabloda, Ermeni ve Türk kuşakları, İttihatçılar, Ruslar, Almanlar, Kurtuluş Savaşı ve Kemalizm yer almaktadır.

Timur, öncelikle Ermeni diasporasının üçüncü neslinin yaşadığı kimlik krizini, üçüncü nesil Ermenilerin hangi sürecin sonunda dedelerinden daha bağınaz hale geldiklerini anlamaya çalışmakta, üçüncü neslin ruh hali ile ASALA terörü arasındaki bağlantıları kurmaktadır. Tehcirin ardından yaşanan göç sonucunda Fransa'ya yerleşen Ermeniler'in üçüncü nesli, Fransız dili ve kültürüyle yoğrulurken, yazılı bir Ermeni kültüründen yoksun kalmış ve kökenleriyle bağlarını, anne babalarının anlattığı kıırım, tehcir anularıyla kurmuştur. 1970'lerde başlayan ASALA terörünün suikastçileri üzerinde bu ruh halindeki Ermeni gençlerinin kendilerine gösterdikleri sıcaklığın da etkisi olmuş, masum Türk diplomatlarının katledilmesi, Batı kamuoyunda neredeyse hoşgörülle karşılanmış ve ASALA, bu ortamda, gayri ciddi bazı tezleri dünyaya benimsetebilmiş; üçüncü nesil Ermeniler'in kökenlerini yeniden keşfetme çabalarıyla terörist eylemler içiçe gelişmiş, birbirini beslemiştir. Türkiye'de ise bu gelişmeler yeterince değerlendirilememiş, bir yanda diplomatlar katledilirken, diğer yandan Batı kamuoyu Türkiye'yi yargılayıp "soykırım" suçuyla mahkum etmiştir. Yazar'a göre, Türkiye'ye haksızlık yapılırken, resmi çevreler ve medyamız da bu gelişime katkısını esirgememiştir. Timur, ilk başlık altında Türkiye'de daha önce tartışma konusu olmamış bu sorun üzerinde

düşünmekte, ardından Cumhuriyet'in, toplum ve tarihimizi kökten bir eleştiriye tabi tutan üçüncü neslinin bu sorun karşısındaki tutumunu sorgulamaktadır. Çalışmada, Cumhuriyet devrinde yetişen kuşakların, kurtuluş mücadelesini algılamaları ekserinde Ermeni olaylarına yaklaşımları, Kurtuluş Savaşı ardından açılan yeni sayfada tehcirin aldığı yer, Kemalist rejim kendine yakışır bir tarihi hesaplaşmayı yapamadığı için, sorun 1970'lerde terör nedeniyle yeniden ortaya çıkınca İttihatçı-şoven tezlerin aniden hortlaması ve Ermeniler'in yeni bir kimlik yaratma çabaları üzerinde durulmaktadır. Tehcir kararı alınması, literatürde konunun nasıl ele alındığı, kimi İttihatçılar'ın ve Hükümet'in karardaki rolü, takındığı tavır ve ardından tehciri meşru göstermeye çalışan İttihatçı savunma incelenen konular arasındadır. İttihatçı liderler arasında dahi olaylara yaklaşımların farklı olması, tehciri meşrulaştıranlar kadar, daha temkinli ve gerçekçi yaklaşanların da varlığı, dönemle ilgili tartışmaları daha da renkli hale getirmektedir.

Yazar, Türkiye'nin, Osmanlı vatandaşı Ermeniler'in I. Dünya Savaşı'nda Rusya'dan yana tavır aldıkları yönündeki savını, Ermeni kaynaklarını da kullanarak sorgulamaktadır. Ermeni kaynaklarında, I. Dünya Savaşı başladığında Ermeniler'in takındığı tavır konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş, ancak bazı çağdaş Ermeni yazarları, 1970'lerde başgösteren ideolojik katılığın etkisiyle gerçeklerle ilgisi olmayan bilgiler aktarmıştır. Oysa Timur'a göre daha güvenilir olan kaynaklar (örneğin Ermeni subay Korganoff'un yazdıkları) Ermeniler'in Ruslar'ın yanında savaşmaktan gurur duyduklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu gerçeklerin Ermeni yazarlarca son çeyrek yüzyılda nasıl inkar edilmeye başlandığı, tehcirle ilgili suçlamalarda başlangıçtaki hedef Almanya iken, sonradan Hitler'in Jön Türkler'den ilham aldığı yönündeki tezlerin nasıl ortaya çıktığı araştırılmalıdır. Bu nedenle Yazar, olaylarda Alman etkisini de araştırmaya koyulmaktadır.

Tehcirde Alman etkisi, J. Bryce'in, A.J. Toynbee'nin, H. Mongenthau'nun yazdıkları çerçevesinde açıklanmakta, tehcirin adı geçen yazarlarca Batı kamuoyuna nasıl aktarıldığı, Alman etkisinin boyutları, Mongenthau'nun Talat Paşa hakkındaki ilginç gözlemleri sergilenmekte, Batı'nın oklarını neden Almanya'ya yöneltmiş olabileceğinin yanıtı aranmaktadır. Yazar'a göre Alman sorumluluğu üzerinde çelişkili yorumlar olmasının nedeni Alman politikasındaki çelişiklerden kaynaklanmaktadır. Çelişkinin kaynağı, Almanya'da Ermeniler'e karşı oluşan iki eğilimin varlığıdır. Almanya, dini ve kültürel yakınlık nedeniyle Ermeniler'i desteklemek ile savaş sırasındaki resmi siyaset arasında bocalamıştır.

Timur, çalışmasında, 1917 Devrimi'nin ardından yaşanan gelişmelere ve Rusya'nın savaşı terk etmesiyle desteğini yitiren Ermeni Cumhuriyeti'nin durumuna değinmekte, o dönemin psikolojisini, barış anlaşması için İstanbul'a gelen ve dört ay kalan A. Hotisyan'ın gözlemlerinden aktarmaktadır. Bugünkü

Ermeni tezlerinin yanında son derece ılımlı kalan gözlemler, Yazar'a göre bu "ıstırap verici" konuda verimli bir diyaloga yol açabilir. İttihatçılar'ın ardından iktidara gelen Hürriyet ve İtilaf liderleri, Batı'ya, özellikle İngilizler'e şirin görünme çabasıyla tüm sorumluluğu İttihatçılar'a yükleyip kırım sorumlularını yargılayarak Osmanlı'yı temize çıkarmaya çalışmışlardır. Timur, bir yandan bu çabayı, diğer yandan Kemalist akımın, tehcir ve kırım olayları karşısındaki tutumunu, yine dönemin yerli ve yabancı yazarlarına atıflar yaparak irdelemektedir.

Timur son olarak tehcir, kırım ve soykırım kavramlarını tanımlayarak Ermeni olaylarını bu tanımlar çerçevesinde bir kez daha değerlendirmekte, yabancı tezlere yine bu tanımlar ekseninde yanıt vermekte ve tarihle yapılacak dürüst bir hesaplaşmanın gerek Türkler gerekse Ermeniler açısından yaşamsal önemini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, Prof. Dr. Taner Timur'un eserinin, konuyla ilgili her yurttaş için son derece öğretici ve zihin açıcı nitelikte olduğu söylenebilir.

Murat Sevinç, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

• • •

Taner TİMUR (1998), **Toplumsal Değişme ve Üniversiteler** (Ankara, İmge Kitabevi, 384 s.)

Toplumsal kurumlar, Taner Timur'un da belirttiği gibi, çeşitli ülkelerde bir itibar sıralamasına tabi tutulsalar, üniversiteler muhtemelen her yerde ilk sıralardan birini alır. Peki bu kadar itibarlı bir kurum neden çoğu zaman mensupları ve mensubu olmayan aydınlar tarafından beğenilmiyor, eleştiriliyor, küçümseniyor? Üniversiteler neden bünyesinde "cadı" barındırmayı sevmiyor? Dünyanın en itibarlı üniversitelerinden Yale'in rektörü neden "Bizim üniversitemizde cadı avı olmayacaktır, çünkü cadı olmayacaktır." demişti? Acaba üniversite bu itibarı hakediyor mu?

Taner Timur çalışmasının Önsöz'ünde, "üniversite" üzerine bir çalışma yapma fikrinin kendisinde, "içinde 'sudaki balık' gibi hissettiği" bu kurumu tanımadığını anladığı zaman dolduğunu söylüyor. Buradan yola çıkarak, gerçekten de tanınması zor olan bu kurumu anlamak için tarihine bakıyor. Peki hangi teoriyle (tarihçinin teorisiz tarih yazamayacağını önsel olarak kabul edersek)?

Yazar konusunu, tarihi materyalizm genel teorisi etrafında (veya

kılavuzluğunda) inceliyor; Timur'a göre "Tarihi ve toplumsal birer kurum ve özel amaçlı birer örgütlenme birimi olan üniversiteler, ait oldukları ve belli bir üretim biçiminin şekillendirdiği toplumsal formasyonların gelişim süreci dışında anlaşılamazlar." Toplumların egemen üretim biçimleri değiştiğinde, üniversiteleri de değişmektedir; her üretim biçimi ve buna bağlı olarak her toplumsal formasyon kendi bünyesine uygun okulu da üretmiştir. Taner Timur üniversiteyi, pozitivist tarih anlayışının Ortaçağ Avrupa'sına özgü feodal bir kurum olarak ele alışının tersine, öğretim sisteminin yani okulun son halkası olarak ele alıyor. Bu noktada tekrar yazara kulak verelim: "Farklı uygarlıkların özgül yönlerini ve geçiş dönemlerini parantez içine alarak, şematik bir şekilde diyebiliriz ki, feodal toplum feodal okulu, kapitalist toplum da kapitalist okulu yaratmıştır."

Taner Timur'un da vurguladığı gibi, Marks'tan beri, toplumsal formasyonlarda egemen sınıfların ideolojisinin, o toplumsal formasyonların egemen ideolojisini oluşturduğunu biliyoruz. Sınıflı bir toplumda öğretim, nesnel ve yansız olmaktan uzaktır; eğitimin ve onu da içeren egemen ideolojinin bir uzantısı, bir somutlaşma biçimidir. Örneğin kapitalist toplumlarda okulun en önemli işlevi burjuva ideolojisini ve bu bağlamda el emeğiyle entelektüel emek arasındaki iş bölümünü yeniden üretmektir.

Üniversiteler toplumsal formasyonlar ve üretim biçimleri bağlamında, birer üst yapı kurumlarıdır. Fakat bu noktada bir sorun ortaya çıkıyor yazara göre: "Marks ve Engels ayrıntılı bir üst yapı kuramı geliştirmemişlerdi. (...) Söz konusu boşluk, Marksizmin tüm toplumsal olayların açıklamasını iktisadi alt yapıya indirmediği ve bireysel özgürlüğü yadsıyan bir determinizmi savunduğu şeklinde, çoğu kez masum olmayan bir kanı uyandırmıştı."

Bilindiği gibi Engels, özellikle 1890'da yazdığı çeşitli mektuplarda bu kanının yanlışlığını vurgulamış ama arkasından şunu da söylemiştir: "Gençlerin zaman zaman iktisadi yana gerektiğinden daha çok ağırlık vermelerinden Marks'la benim de kısmen sorumlu tutulmamız gerekir. Hasımlarımız karşısında, onların yadsıdıkları ana ilkeyi vurgulamamız gerekiyordu ve etkileşime katılan öbür etkenleri onlara uygun ölçüde vurgulayacak ne zaman, ne yer, ne de fırsat bulabildik." (Engels'ten Joseph Bloch'a, 21 Eylül 1980). Engels sadece üst yapı öğelerinin belirleyicilikleri üstünde fazlaca duramadıklarından yakınmaz, ilk adımda, politik, hukuksal ve başka kavramları, ve o kavramlar aracılığı ile ortaya çıkan eylemleri, temel iktisadi olgulardan çıkarmaya asıl önemi verdiklerini söyledikten sonra, aynı zamanda içerik uğruna biçimsel yanı -bu kavramların vb. ortaya çıkma tarzını- savsakladıklarını vurgular (Engels'ten Franz Mehring'e, 14 Temmuz 1983).

Bu noktada şunu söyleyebilirim ki, Taner Timur çalışmasında genel teorisinin bu boşluklarını "üniversite" özelinde doldurma çabasına girişiyor (yazar kitabında böyle bir iddia belirtmemiştir).

Daha önce de belirttiğim gibi, pozitivist tarih anlayışının tersine, üniversiteyi öğretim sisteminin son halkası olarak gören yazar, bu son halkanın her dönem ve uygarlıkta rastlanan evrensel bir kurum olduğunu söylüyor. Ancak çalışmasında Türk üniversitelerini tarihsel referanslarıyla ve Avrupa-Osmanlı ilişkileri bağlamında açıklamaya çalışan yazar, konuyu 14. ve 15. yüzyıllardan itibaren ele almaya başlıyor.

İşte soyut genel teori burada somutlaşmaya başlıyor: Batı Avrupa'da (kitapta ağırlıklı olarak İngiltere, Almanya ve Fransa örnekleri inceleniyor) klasik feodal toplumun ve onun arkasından mutlak monarşilerin üniversite yapısını (bu dönemde üniversite, bazı nüanslarla, benzer bir yapı gösteriyor) inceleyen yazar, 18. yüzyılın sonlarından başlayarak, özellikle 19. yüzyılda belirginleşen özgüllükleri vurguluyor. Bu özgüllükler üretim biçimlerindeki farklı gelişme düzeylerinden ve dolayısıyla da toplumsal formasyonlardaki farklılıklardan doğuyor. İşte bu farklılıklar Fransa'da pozitivist felsefeye dayanan bir üniversite doğururken, Almanya'da idealist felsefe üzerine oturan Humboldt üniversitesini doğuruyor. Anglosakson dünyasının üniversitesi ise, kendilerine özgü şartları nedeniyle ampirik ve pragmatik bir yaklaşımla kuruluyor. Modern üniversiteler bu farklılıklar üzerinde doğuyor ve gelişiyor. Taner Timur 20. yüzyıl Batı üniversitesini de, ülkelerin özgüllüklerini vurgulamaya devam ederek, Soğuk Savaş, 1960'lı yıllar ve küreselleşme dönemleri içinde inceliyor.

Taner Timur Osmanlı-Türkiye tarihinde ise, klasik Osmanlı düzeninin, tımar sisteminin bozulmasıyla beraber ikinci feodalitenin, 19. yüzyılda yarı-sömürge statüsüne girilme pahasına elde edilen bir merkezileşme ve "Batılılaşma" sürecinin ve Birinci Meşrutiyet'in üniversitelerini (veya daha genel bir planda öğretim sisemlerini) ele aldıktan sonra, 20. yüzyılda, Batı üniversitelerini değerlendirdiği dönemlere İkinci Meşrutiyet, Cumhuriyetin ilk on yılı ve 12 Mart dönemlerini de ekleyerek, Türk üniversitelerinin analizini yapıyor.

Yazar ayrıca çeşitli tartışmalar ve konular bağlamında birçok düşünürün ve bilim adamının görüşlerine de yer veriyor (Marks, Engels, Kant, Durkheim, Weber, Althusser, Derrida, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura vb.). Bu da doğal olarak çalışmaya zenginlik katıyor.

Çalışmada, "az değinme" nedeniyle, iki eksikliğin göze çarptığı söylenebilir: Birincisi, Osmanlı-Türkiye tarihinde "üniversite"nin gelişimi incelenirken, yazarın diğer kitaplarında ("Osmanlı Toplumsal Düzeni", "Osmanlı Çalışmaları", "Türk Devrimi ve Sonrası") yetkinlikle incelediği, egemen üretim tarzlarına ve bu tarzlardaki değişimlere; ikincisi de "üniversite"nin nasıl bir kurum olduğunu ve olabileceğini anlamak için çok açıklayıcı bir dönem olan Soğuk Savaş'ın başlangıç yıllarına daha fazla yer verilebilirdi.

Sonuç olarak bu eseriyle de, kullandığı yöntemi konusunda başarıyla uyguladığını gösteren Timur, bana tekrar "Marks olmasaydı benim içimde

tarihe karşı özel bir ilgi doğmazdı. (Marks'tan önce) insana esin veren bir dal değildi tarih. (...) Benim araştırma konularımı seçmeme neden olan ve bu konulardaki yazma biçimimi esinlendiren, Marks olmuştur." diyen Eric Hobsbawm'ı hatırlattı.

Barış Ünlü, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi.